

ODGOVORNI TURIZAM I PROCES EDUKACIJSKE INTERAKCIJE

Sažetak: *U sredinama sa posebno bogatim prirodnim naslijeđem, akcije njihove zaštite na svim nivoima se prepoznaju kao urgentne, naročito imajući u vidu negativne utjecaje i posljedice rasta turizma u savremenim društvima. Rad propituje dva problema koji se pojavljuju u sistemu zaštite okoliša i razvoja ekoturizma. Najprije se postavlja pitanje zašto se uspostavljeni programi zaštite ekosistema u potpunosti ne primjenjuju na lokalnom nivou, upravo gdje se i dešava destruiranje prirodnog naslijeđa. S druge strane, rastući je broj turista sa izgrađenom kritičkom ekološkom svijesću, koji zahtijevaju odgovornost prema naslijeđu u destinacijama koje posjećuju i žele provesti odmor bez 'osjećaja krivnje'. Ovo se može promatrati kao eksterna, dodajuća snaga sistemu zaštite okoliša i kao takva se treba edukativno kanalizirati prema lokalnoj razini na način da se odgovornost gosta iskoristi i time unaprijedi ekološki senzibilitet lokalne zajednice, primarne jedinice turizma. Na tragu toga je i drugi problem kojim se rad bavi, ispitivanje modela edukativne interakcije koji se lokalnoj zajednici nameću na jedan sada sasvim drugi, inovativan pristup, koji podvlači i njenu ulogu kao educiranog i edukatora u ovom kontekstu i na taj način podiže odgovornost kod lokalnog stanovništva. Cilj rada je, stoga, ukazivanje na potrebu strategijskog edukacijskog djelovanja na lokalnom nivou.*

Ključne riječi: *odgovorni turizam, lokalna zajednica, prirodno naslijeđe, ekoturizam, edukacija*

Uvod

Povećani promet u turizmu, posebno u područjima sa izuzetnim prirodnim bogatstvom, urgentno poziva na veću odgovornost svih strana koji aktivno učestvuju u turističkom razvoju. Rastući broj turista neosporno donosi ekonomske benefite, ali ukoliko turističko upravljanje ne uključuje ili ne sadrži faktore minimizirajućih posljedica na prirodno naslijeđe, ovaj promet će proizvoditi negativne utjecaje na ukupnu okolinu. Izgradnja turističke infrastrukture, poput puteva, odmarališta, restorana, pansiona, turističkih centara, neminovno prouzrokuju inter-

venciju u prirodi što ima svoje jasne posljedice na više nivoa. Saobraćaj zrakom, kopnom i morem kontinuirano raste kao odgovor povećanom broju turista. Negativni utjecaji u smislu povećanog čvrstog otpada i otpadnih voda, također prouzrokuju svojevrsnu degradaciju prirode. U područjima sa visokim stepenom zaštite, kod izraženog i osjetljivog biodiverziteta, aktivnosti poput sječe šume i ispaše takođe uzrokuju štetu, a tragove na okoliš ostavljaju i fizički posjeti turista prirodnom naslijeđu. Nužno se postavlja pitanje na koji način ekološko-edukativne aktivnosti u turizmu mogu minimizirati negativne utjecaje koje prouzrokuje turistički razvoj na okoliš. Naglasak je na turizmu sa ekološkim predznakom, obzirom da ova vrsta turizma ovisi o prirodi, jer se “ekoturizam fokusira na prirodu, kao primarnu motivaciju za putovanje, kako bi se unaprijedilo znanje i svijest o prirodi” (Wearing i Neil 2013:6.).

Iako još uvijek nema konsenzusa oko jedne općeprihvaćene definicije ekoturizma, autori su se usaglasili oko samih kriterija ekoturizma, koji na prvom mjestu ima uživanje ali i zaštitu u prirodnom naslijeđu, kao i proces saznavanja o njemu samom. Interes za eko i ‘zelene’ vidove turizma kontinuirano bilježi izraziti rast, što prati u isto vrijeme i povećanu potražnju za ‘prirodnim’ turističkim proizvodima. Međutim, ovaj povećani interes i potražnja rezultira u novije vrijeme, uglavnom u neumornoj potrazi za profitom, sa jednom sada već prepoznatljivom situacijom niza otvorenih mogućnosti zloupotreba prilikom promocije ili marketinga proizvoda sa predznakom *eko*. Ova vrsta zloupotrebe evidentira se u većem broju kod turista koji nemaju visoko izraženu ekološku kritičku svijest ili jednostavno nemaju dovoljno interesa za to koliko zaista jedan turistički proizvod poštuje, i u kojoj mjeri, ekološke principe. Zbog toga se ovdje tretira pitanje problema korištenja proizvoda sa ekološkim predznakom.

S druge strane, lokalna zajednica, koja je najbliža prirodnom naslijeđu i predstavlja važan segment u razvoju ekoturizma, u nekim slučajevima nije dovoljno zainteresirana ili je još uvijek nedovoljno informirana o važnosti i benefitima zaštite prirodnog naslijeđa. U tom smislu, neophodno je istražiti sve vidove ekološke edukacije, kako bi se doprinijelo da se odgovornost u upravljanju i uživanju prirode podigne na najviši mogući nivo. Samo putovanje u područje koje je različito od onoga na koje smo navikli, neminovno nudi proces učenja i primanja novih informacija. Graburn (1989.) objašnjava turizam kao uslužnu djelatnost kojom su primarni resursi prirodni okoliši i kulture koje se razlikuju od onih iz kojih turisti dolaze. Kod ekoturizma edukacijski momenat je još više izražen i evidentan je njegov značaj kod svih strana koje učestvuju u njegovom razvoju. Proces dvosmjerne edukacije, odnosno *edukativna interakcija* i davatelja usluga i turista, od krucijalnog je značaja za *održivi odgovorni eko turizam*. Ova tri termina su usko povezana i nadopunjuju se, s obzirom da se samo kroz odgovornu aktivnost u ekoturizmu može očekivati održivi razvoj koji omogućava uživanje prirodnog naslijeđa u dugoročnom periodu.

Kriteriji eko turizma

Prva, formalna definicija ekoturizma, koja nastaje 80-ih godina prošlog stoljeća, vezuje se za ime Ceballos-Lascuraina koji o ovoj vrsti turizma govori kao o putovanju u relativno netaknuto ili nezagađeno prirodno područje sa specifičnim ciljem izučavanja, poštivanja i uživanja u pejzažu, njegovoj flori i fauni, kao i u svim postojećim kulturnim aspektima (Wearing i Neil 2013:4).

U kasnijim definicijama ekoturizma dolazi do učestalog korištenja pojma *odgovornog putovanja*, umanjenog negativnog utjecaja na okoliš kao i pozitivnog socio-ekonomskog učinka na lokalne zajednice, no evidentno je da nema jedne, općeprihvaćene definicije ekoturizma. Još uvijek u nedostatku konsenzusa, naglasak se daje prvenstveno na komponente ili kriterije koji se primjenjuju kako bi se neka djelatnost mogla dovesti u istu ravan sa ekoturističkom djelatnošću. U tom smislu, Blamey (2001.) navodi tri osnovna kriterija: *posvećenost prirodi, fokusiranost prema učenju i saznavanju*, te *socio-kulturnu održivost*. Prema ovom autoru, prvi kriterij je okrenut prema prirodnom naslijeđu i fokus putovanja je prvenstveno priroda. Potom je drugi kriterij da interakcija posjetitelja sa tim atrakcijama treba biti bazirana na stjecanju daljih spoznaja dakle, edukaciji. Upravo element učenja diferencira ekoturizam od ostalih, 'prirodnih' putovanja kao što je avanturistički turizam ili 3S.¹ Treći je neophodnost aktivnosti koje bi podržavale socio-kulturnu održivost. Ovo još uvijek predstavlja poteškoću u smislu nedostatka jasnih utemeljenja ekoloških standarda i regulative po kojim bi se moglo odrediti da li je neki turistički proizvod održiv ili ne. Smisleno je postaviti pitanje kako uspostaviti sistem egzaktnog mjerenja održivosti? Weaver predlaže da za kvalifikaciju nekog proizvoda kao održivog, sam proizvod treba u najmanju ruku da 'izgleda' (2001.) održiv. U diskusiji oko definicije ekoturizma, uz ova tri ugrađuje se četvrti kriterij koji se odnosi na ekonomsku nezavisnost, u smislu da se određeni dio dobiti koji se ostvaruje od ekoturističkog prometa vraća lokalnoj zajednici. Ovaj element je uključen u kriterije kao jedan od važnijih, posebno imajući u vidu koliko je neophodna ekonomska stabilnost u zajednici i da je to u većini slučajeva segment zbog kojeg dolazi do odstupanja od uspostavljenih sistema zaštite. Mada se kriteriji razlikuju od autora do autora, ova četiri kriterija izgleda da preovladavaju u svim dosadašnjim pokušajima uspostavljanja istih.

Dakle, iako nema opće prihvaćene definicije o ekoturizmu (a ima ih više),¹² sve postojeće se oslanjaju uglavnom na sve ili većinu navedenih kriterija po kojima se putovanje i turizam mogu okarakterisati kao *ekološki odgovorno*. Može se reći da se posljednjih decenija dešava određeno usklađivanje definicija, odnosno

¹ Sun, sand and sea, klasična sintagma koja označava masovni turizam u priobalnim područjima.

² Fennel (2001) tako navodi da postoji 85 definicija eko turizma, gdje se kao segmenti koji dobijaju najviše pažnje u zadnje vrijeme navodi zaštita, moral, odgovornost, edukacija i dobrobit za lokalnu zajednicu.

prepoznavanje istih ili sličnih komponenti sa nastalim potrebama za održiv razvoj. Wood (2002.) navodi da je već postignuta generalna saglasnost na skupovima i konferencijama o ekoturizmu o nekoliko komponenti ekoturizma, koje, pored već gore navedenih kriterija, sadržavaju još i ograničavanje na manje grupe turista koje dovode manji operateri, kao i potrebu za minimalnom potrošnjom neobnovljivih resursa. S obzirom na rapidan tehnološki i socio-ekonomski razvoj, moguće su dalje modifikacije, odnosno, dodatni relevantni kriteriji komponenti ekoturizma u budućnosti.

S obzirom na nepostojanje konsenzusa oko ekoloških utjecaja, kao i da standardi i certifikacije još nisu uspostavljeni na međunarodnom nivou, ostaje da svako područje koje tek razvija ili ima već razvijen ekoturistički promet uspostavi prihvatljive ekološke standarde i certificiranje. Očekuje se, naravno, da za vodiču imaju navedene kriterije, mada je u principu teško odrediti koliki je stepen poštivanja mjera bez zakonske regulative. U praksi, tamo gdje su pravilnim planiranjem ekoturističke lokacije već dostigle određeni stepen razvoja, kriteriji su dati u vidu određenih vodiča sa skupom pravila za pokretanje i upravljanje ekoturističkog biznisa za davatelje usluga. Dodatno, s obzirom na potrebu minimiziranja negativnog učinka na okoliš od strane posjetilaca, a ne želeći se odreći ekonomskog benefita koji rast turista ima na lokalnu zajednicu, može se kreirati i vodič sa preporukama o ponašanju turista u određenom području.

Neke razvijene i zemlje u razvoju, poput Australije, Finske, Kostarike, Filipina, Nepala, Ekvadora, itd., su prepoznale ekoturizam kao sredstvo koje postiže ciljeve odgovornog razvoja uz očuvanje okoliša. Kako se ekoturizam razvija, tako uporedno raste i potreba za razvijanjem prateće infrastrukture, poput smještajnih kapaciteta, saobraćajne infrastrukture, ekoturističkih centara itd., koji se po konceptu razlikuju od konvencionalne infrastrukture. U ovakvim situacijama ekoturizam je zaista vrsta turizma koja može dovesti do održivog razvoja, ali treba imati na umu da, kako Cater navodi, postoje slučajevi gdje ekoturizam “nije suštinski različit hibrid od konvencionalnog turizma osim ukoliko je pažljivo planiran i upravlján”(1993:86.).

Odgovornost u eko turizmu (koliko je ekološki eko turizam?)

U zadnje vrijeme je evidentno sve veće širenje ‘zelenog’ trenda (Weaver 2001.), koji promovira način života u skladu sa prirodom u smislu da se priroda što više konzumira u njenom čistom obliku. Međutim, ovaj trend nije pošteđen kontroverzi; evidentan je broj turističkih operatera koji prirodu zloupotrebljavaju u svrhu ostvarivanja profita, čineći time, kako Weaver naziva, *greenwashing* (2001.), odnosno upošljavajući marketinški trik putem kojeg se turistima prenosi poruka da se vodi računa o ekološkoj odgovornosti i eko turizmu, dok to u stvarnosti nije slučaj. Doduše, pokušaji, kako ih Wight naziva, *eko-obmane* (1993.) se

lakše postižu sa turistima sa, da kažemo, nedovoljno razvijenom kritičkom ekološkom svijesću ili sa nedostatkom senzibiliteta za negativne utjecaje koje mogu posjetom proizvesti na okoliš. Weaver (2001.) također navodi da se većina ekoturizma odvija u obliku i pod maskom masovnog turizma. U skadu s tim, još više se povećava zabrinutost u vezi negativnih utjecaja *neodgovornog turizma* na okoliš, ili kako tvrde Romeril i Hughes-Evans: “turizam je dostigao onu neizbježnu tačku u kojoj počinje uništavati ljepotu za kojom je u potrazi” (Leslie, 2012:3).

U vezi sa gore navedenim, u skorije vrijeme se pojavljuje potreba za isticanjem višeg stepena odgovornosti u upravljanju u ekoturizmu. Zapravo, već se 80-ih pojavljuju i pokreti za zaštitu prirode koji pozivaju na iskazivanje odgovornosti u turističkom razvoju. U to vrijeme je trend interesovanja za zaštitu naslijeđa imao uzrok u povećanim negativnim utjecajima na okoliš, pa je interes rastao srazmjerno sa količinom već nanesene štete rastom protoka turista u destinacije bogate prirodom. Upravo u isto vrijeme se u *Povelji o kulturnom turizmu* Evropske komisije prvi put koristi termin *odgovorni turizam*, gdje se naglašava potreba za uspostavljanjem dugoročne politike u turizmu uz preuzimanje odgovornosti svih strana u turističkom razvoju. Od tog perioda je interesovanje za odgovorni turizam u stalnom porastu i to većinom kod organizacija koje se bave zaštitom okoline, što potvrđuje sve veći broj konferencija i diskusija na globalnom nivou. U 2013. godini, u Evropskoj Uniji se govori o *Povelji o održivom i odgovornom turizmu*, čiji je nacrt započeo 2010. u kojem je učestvovao veliki broj predstavnika turističkih organizacija i drugih relevantnih institucija iz EU. Dalje, potreba za naglašavanjem odgovornosti se još više podvlači jer preovladava osjećaj da je napredak prema održivom turizmu nedovoljan, uglavnom iz razloga jer svi očekuju odgovornost od drugih, dok odgovorni turizam podrazumijeva preuzimanje odgovornosti od svih koji su na bilo koji način involvirani u razvoj turizma: vladinih agencija, raznih lokalnih i međunarodnih organizacija, privatnih i javnih preduzeća, lokalnih zajednica i stanovništva, turističkih i putničkih agencija, nevladinih organizacija.

Međutim, s druge strane je evidentan porast turista sa izraženom odgovornošću i povećanom ekološkom angažiranošću koja naročito dolazi do izražaja na putovanjima u područja bogata prirodnim naslijeđem. Prema istraživanju *Trip Advisora* provedenog 2012., 71% ispitanih turista se izjasnilo da će pri planiranju svojih putovanja praviti ekološki prihvatljivije izbore u sljedećih 12 mjeseci. Za proteklih 12 mjeseci ta je brojka iznosila 65%. U studiji CREST²³-a navodi se istraživanje *Travel Guarda* prema kojem se tvrdi da je evidentan porast svijesti o važnosti odgovornog putovanja kako od turističkih profesionalaca, tako i od konzumenata, zaključujući pri tome da je “‘zeleni’ turizam došao da ostane”. U studiji se dalje navodi da je već do 2010. godine polovina stanovništva planete živjela u gradovima što

³ CREST – Centar za odgovorno putovanje (Center for Responsible Travel).

se dešava po prvi puta u ljudskoj historiji. Ovaj rast urbanog stanovništva dovodi do povećanog ineteresa za provođenjem odmora u 'rekonekciji sa prirodom'. Nedostatak istinskog prirodnog okruženja u svakodnevnom životu kod određene grupe ljudi potiče na angažiraniji odnos u smislu zaštite prirode i za vrijeme samog odmora. Čini se da su upravo *odgovorni turisti*, odnosno oni koji se najviše pridržavaju principa koji važi za odgovorni turizam, najsnažnija karika u lancu aktera u ekoturističkom razvoju. Ova vrsta turista u područjima bogatim prirodnim naslijedom mogu biti ona snaga koja podstiče proces odgovornog turizma.

Ekološka edukacija kao proces podizanja odgovornosti

Turizam koji kao osnovu ima prirodno i kulturno naslijeđe kao sredstvo za povećanje prihoda za stanovništvo je veoma važan stimulans rasta privrede područja, ali u isto vrijeme ima manji utjecaj na resurse od konvencionalnih metoda ostvarivanja prihoda kod lokalnog stanovništva poput sječe šuma i poljoprivrede (Honey, 1999.). Ipak, u nekim zemljama u razvoju se u većini slučajeva pojavljuje konflikt u vezi očuvanja prirodnog okoliša, između, najčešće, lokalnog stanovništva i vanjskih organizacija, odnosno države, koja želi da provede politiku zaštite okoliša. Konfliktki uglavnom nastaju jer se lokalnom stanovništvu, u procesu zaštite područja, uskraćuju neke od aktivnosti kojima su ostvarivali zaradu. U tom pogledu, poželjno je da se edukacija usmjerava prema lokalnoj zajednici na način da stanovništvo, nakon pohađanja edukacijskih programa, može razviti 'kritičku svijest' u vezi procjene održivosti i benefita turističkog razvoja i značaja zaštite prirodnog naslijeđa koje ih okružuje. Ovo se može promatrati kao napredniji vid edukacije, koja je, kako Pepper (1998.) navodi, način širenja vidika davatelja usluga prema alternativnim vidovima turizma, a koja se postavlja iznad 'praktične' edukacije o načinima upravljanja turistima, tj. pružanju usluga smještaja i hrane, serviranju, uslugama vodiča, izradi i prodaji suvenira i tradicionalnih specijaliteta, i sl. U stvari, ona bi trebala služiti kao baza za dalje *ekološko opismenjavanje*, koje otvara vrata drugim korisnim aktivnostima i, što je nabitnije, motivira lokalno stanovništvo na pokret prema odgovornom turizmu.

Međutim, u praksi ove vrste edukacije nekad nemaju puni učinak jer lokalno stanovništvo, pogotovo gdje su umanjeni prihodi, u mnogim slučajeva nema povjerenja u vanjske programe koje su povezani sa interesima lokalne zajednice. Ukoliko se tome doda da su konvencionalne metode ostvarivanja prihoda (ispaša, sječa šume, konvencionalna poljoprivreda, biznisi koji zagađuju okolinu, masovni turizam, itd.) često jedine koje donose ekonomsku dobit zajednici i da se treba uložiti priličan napor za 'konverziju' na alternativne metode, poput ekoturizma, onda se javlja problem. U tim slučajevima, veoma je snažan utjecaj koji sami turisti donose u region; lokalna zajednica vidi turiste koji su oduševljeni destinacijom u najmanju ruku kao dobronamjerne ljude, one koji su 'na njihovoj strani'.

Nerijetko se dešava da odgovorni eko turisti, nakon povratka sa putovanja u područje sa izuzetno bogatim prirodnim naslijeđem, a gdje nedostaje adekvatan sistem ekološke zaštite, lobiraju i aktivno rade na širenju informacija o potrebama zaštite tog područja. Imajući u vidu brzinu razmjene i olakšani pristup informacijama kroz upotrebu interneta, ovo se može posmatrati kao veoma efikasan način indirektno akcije za zaštitu naslijeđa izvan lokalne zajednice. Također, oduševljenost turista određenom destinacijom se može koristiti direktno prema lokalnoj zajednici, i na taj način usmjeriti turiste kao promotore samim vlasnicima područja koji su posjetili. S obzirom na evidentan rast turista sa izgrađenom ekološkom svijesću i željom za ekološki angažiranim odmorom, kao i činjenice da njihova želja za ekološkom angažiranošću dolazi do izražaja prilikom putovanja u osjetljiva područja, ovo se zasigurno postavlja kao jedna, dodatna, snaga koju treba staviti u funkciju zaštite prirodnog naslijeđa.

Naravno, treba imati u vidu činjenicu da nisu svi ekoturisti isti i nemaju svi jednako izgrađenu ekološku svijest. Kako Fennel navodi: “posljednjih godina, evidentan je rastući trend ekoturista sa nižim nivoom intelektualne radoznalosti, društvene odgovornosti, brige za okoliš i političke informiranosti u odnosu na prošlost” (2007:125). Međutim, evidentno je da svi, ‘prirodno’ orijentirani turisti prolaze određeni proces edukacije, odnosno proces saznavanja tokom svog putovanja, sa različitim stepenima u zavisnosti od interesa i nivoom već izgrađene ekološke svijesti. U tom slučaju lokalna zajednica djeluje kao edukator koja nudi programe turistima. U praksi se koriste razni sadržaji interpretativnih tura, posmatranja ptica i divljih životinja, izložbi u eko centrima na lokacijama, specijaliziranim predavanjima o istoriji, kulturnom naslijeđu, prirodi i legendama područja, itd.

Proces dvosmjerne edukacije, između i davatelja usluga i turista, je od ključnog značaja za održivi odgovorni eko turizam. Međutim, pristupi ekološkoj edukaciji jesu interesantni ali nekad ne proizvode učinke koji bi poštovali trenutne kriterije održivog razvoja. U svakom slučaju, razne mogućnosti angažiranosti turista za edukaciju lokalne zajednice su dostupne, te ih je potrebno iskoristiti, prilagođavajući ih aktuelnim potrebama i mogućnostima. Uvođenje najboljih edukacijskih modela i projekata zavisi od okolnosti, specifičnosti slučaja i raspoloživosti resursa. Tako se mogu organizirati nastupi turista na lokalnim medijima, zajedničke aktivnosti na zaštiti okoliša, ili reklamne i promotivne kampanje sa zajedničkim učešćem, angažirano promoviranje područja od strane turista nakon povratka kući i upoznavanje lokalne zajednice s tom vrstom promocije, itd. Međutim, edukacijski efekt koji bi turisti mogli ostvariti na lokalnu zajednicu još uvijek ostaje nedovoljno iskorišten zbog nekoliko faktora: nepostojanja sistematskog pristupa edukaciji lokalne zajednice općenito, kompleksnosti i dugih perioda koji su potrebni za prelazak lokalne zajednice sa konvencionalnog na alternativne načine ostvarivanja zarade, a najviše usljed nespremnosti da se inovativne metode stave u funkciju.

Zaključak

Odgovorni turizam konceptualno poštuje sve kriterije postavljene za ekoturizam, s tim što dodatno podvlači praktično djelovanje i poziva na odgovornost svih učesnika. Prirodno i kulturno-historijsko naslijeđe u svom bogatstvu podstiče i podržava blagostanje lokalne zajednice, te je potrebno da i sama lokalna zajednica to prepozna i stavi se aktivnije u njegovu zaštitu. Bitno je povećati odgovornost zajednice, nipošto ne narušavajući njenu ekonomsku nezavisnost.

Međutim, preuzimanje odgovornosti i od ostalih učesnika turističkog razvoja je važno za zaštitu područja, i sve strane koje direktno učestvuju u razvoju ekoturizma i ubiranju prihoda iz njega trebaju voditi računa da se dostigne minimalan negativni utjecaj kroz promet turizma, kako na prirodni okoliš tako i na lokalnu zajednicu. Ovdje je posebno bitno voditi računa da ekonomska dobit većinski pripada lokalnoj zajednici kako bi se ostvarila dugoročna okolišna, ekonomska i kulturna održivost, kreirajući na taj način poboljšanje životnog standarda u njoj. Također, potrebno je napraviti atmosferu koja olakšava proces ekološke edukacije prema svim stranama u turizmu. To se može postići kroz razne programe, kako bi se razvila ekološka svijest i zadobio veći osjećaj 'vlasništva' nad prirodnim naslijeđem. U zemljama koje još u potpunosti nemaju ili ne implementiraju zakonsku regulativu vezanu za zaštitu okoliša i koje nisu došle do zadovoljavajućeg stepena zaštićenih područja, hitna akcija na prevazilaženju tog problema se postavlja kao nužan preduslov za dalji napredak ka odgovornom turizmu. Turisti koji dolaze u područja sa bogatim prirodnim naslijeđem, a koji pri tome imaju visoku izgrađenu ekološku svijest jesu resurs koji se treba iskoristiti i u smislu osnaživanja svijesti o benefitima odgovornog turizma.

Literatura:

1. *Berlin Declaration: Biological diversity and Sustainable Tourism*, URL: <http://www.univeur.org/cuebc/downloads/PDF%20carte/06.%20Berlin%20declaration.PDF>, (18.11.2013)
2. Blamey, R. K. (2001). Principles of ecotourism. Weaver, D. /ed./ *Encyclopedia of Ecotourism*, Wallingford, New York: CAB International
3. Cater, Erlet (1993). Ecotourism in the Third World: Problems of sustainable tourism development, *Tourism management: research, policies, practice*, 14, (2): 85-153
4. CREST: The Responsible Travel Industry: Trends and Statistics 2014, URL: <http://www.responsibletravel.org/home/index.html> (28.06.2014.)
5. European Charter for Sustainable and Responsible Tourism (Consultation document), URL: http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=7236 (12.11.2013)
6. Fennell, David (2007.): *Ecotourism*. 3rd ed. New York: Routledge

7. Graburn, N.H.H. (1989.): *Tourism: the sacred journey. In Hosts and Guests: the Anthropology of Tourism*, 2nd ed., Valene Smith /ed./, Philadelphia: University of Pensilvania Press
8. Honney, Martha (1999.): *Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise?* Washington DC: Island Press
9. Johnston, A.M. (2003.): Self-determination: Exercising Indigenous rights in tourism. U S. Singh., D.J. Timothy&R.K. Dowling /eds./, *Tourism in destination communities*, Wallingford: CABI
10. Leslie David (ed) (2012.): *Responsible Tourism: Concepts, Theory and Practice*, Wallingford: CABI
11. Orams, M.B. (2001.): Types of Ecotourism. U Weaver, D. (ed): *Encyclopedia of Ecotourism*, Wallingford, UK: CAB International
12. Pepper, David (1998.): Sustainable development and ecological modernization: a radical homocentric perspective, *Sustainable development*, Oxford: Oxford University Press, 6, 1-7.
13. Wearing, Stephen/Neil, John (2013.): *Ecotourism*. Oxford: Butterworth–Heinemann
14. Weaver, David/Lawton, Laura (2001.): *Attitudes and behaviour of ecolodge patrons in Lamington National Park*, URL: <http://www.crctourism.com.au/wms/upload/resources/bookshop/ecolodgepatrons-weaver+lawton4.pdf> . (27.11.2013.)
15. Weaver, David, (2001.): *The Encyclopedia of Ecotourism*, UK, Wallingford: CABI Publishing,
16. Wight, P.A. (1993.): *Ecotourism: ethics or ecosell?* Journal of Travel Research, 21 (3), 3-9.
17. Wood, M.E. (2002.): *Ecotourism: Principles, Practices & Policies for Sustainability*, United Nations Publication.

Melika Arifhodžić

UDC:338.42 : 504.3

Review paper

RESPONSIBLE TOURISM AND THE PROCESS OF EDUCATIONAL INTERACTION

Abstract: *In environments rich in cultural and natural heritage, actions on their protection are recognized as urgent, particularly in regard to the negative impacts of the tourism growth. The paper examines two emerging issues in the system of environmental protection and ecotourism development. First of all it examines why the established programs of eco-systems protection has not been entirely applied at local level the, where the damage to natural heritage takes place. On the other hand, there is a large number of tourists who have already developed a critical ecological awareness and who are in demand for responsibility against heritage in the destinations they visit and want to spend their travel without 'feeling of guilt'. This could be viewed as an external, additional power to the system of environmental protection and as such it needs to be channelled toward the local level in a manner that guest responsibility is used to improve the ecological sensibility of the local community, the primary tourism unit. This is related with the second issue the paper examines, namely the assessment of educational interaction, which will be proposed to the local community in a new, innovative way, underlining its role as that of being educated and an educator therewith raising the responsibility of the local population. The aim of this paper is, therefore, to emphasize the need of strategic educational action at the local level.*

Keyw ords: *responsible tourism, local community, natural heritage, education, ecotourism*